

MĒNULIS YRA TABLETĖ – AKTYVI ORNAMENTUOTA POEZIJA

Virginija Cibarauskė

Trečiojo Aušros Kaziliūnaitės poezijos rinkinio *Mėnulis yra tabletė* (2014) recenziją pradėsiu „iš toli“. Viena vertus, aptariant konkrečią knygą, nori nenori tenka grįžti prie neatsakomo klausimo – kur slypi poezija, t. y. kas tekstą padaro eilėraščiu? Kita vertus, konkrečią knygą įvertinti galima tik kitų knygų kontekste,

Dailininkė Deimantė Rybakovienė

Aušra Kaziliūnaitė
MĒNULIS YRA TABLETĖ: Eilėraščiai,
Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla,
2014, 116 p., 600 egz.

leidžiančiame identifikuoti, kuo aptariamoji nauja, kitokia, išskirtinė arba – įprasta, tradiciška.

Neneigiant turinio ir formos sąsajingumo, priklausomai nuo mokyklos ar tradicijos, apibrėžiant poetiškumą linkstama pirmenybę teikti arba labiau formaliems teksto sąrangos ypatumams, arba turiniui – temoms, įvaizdžiams. Teksto sąrangos tyrinėtojai poetiškumo ieško fonikoje, metrikoje, grafiniame teksto išdėstyme, metaforose, sintaksėje ir pan. Taigi dėmesys kreipiamas į tuos kalbos ypatumus, kurie ją skiria nuo kasdienės, šnekamosios, į tai, kaip ir kokias kasdienėje kalboje neįmanomas reikšmes tokia teksto organizacija kuria. Vis dėlto reali skaitymo praktika rodo, kad formos rafinuotumas neretai yra savitikslis: ir metaforų mezginiai, ir įmantrūs rimai, ir neįprastas grafinis išdėstymas, laužytos frazės būna savitikslės, tuščios priemonės, t. y. sonetui, atrodo, reikia šio to daugiau nei trijų ketureilių ir vieno dvielio.

Kita poetiškumo paieškų plotmė – prielaida, kad poezija randasi tada, kai aprašomas ypatingas subjektyvus, bet universalias reikšmes, tam tikras „esmes“ atveriantis reiškinių ar daikto patyrimas, išgyvenimas. Šios pozicijos šalininkai, be abejo, neneigia, kad tokioms patirtims perteikti reikalinga ir adekvati forma. Bėda tik, kad patirtys, išgyvenimai labai dažnai imituojami, reprodukuojami, kol virsta literatūrine tema, turinčia tam tikrą plėtotę, sudaryta iš nuspėjamų topų, vaizdinių, neretai „sukabinta“ ir su jai geriausiai pritaikanti forma. Tema virtusi patirtis būtent dėl savo produkujamumo netenka subjektyviojo matmens ir tampa literatūros atminties vienetu.

Atsižvelgiant į šiuos poetiškumo kriterijus, didžioji šiandienės lietuvių poezijos dalis pernelyg mažai dėmesio skiria technikai pasitikinti prielaida, kad poezijai užtenka geros, taigi rimtos, „teisingos“ temos. Specifiška tai, kad retai atrandamas koks nors subjektyvus, autentiškas santykis tiek su forma, tiek su pasirinkta tema. Gausu tam tikrų iš vieno į kitą tekstą keliaujančių topų, klišių, tai motyvuojant neva tradicijos tęsimu. Pavyz-

džiui, dėl to, kad imasi „rimtų“ temų („jauno poeto savosios tautos refleksijos“) ir nebijo kitų poetų įtakų, profesorei Viktorijai Daujotytei vertingas yra jaunojo Vainiaus Bako eiliavimas¹. Skaitant tokius sueiliuotus tekstus nori nenori kyla klausimas, ar įmanoma kažką kurti, kai iš anksto žinoma, ką ir kaip reikia sukurti, kad būtum poetas, t. y. kai orientuojamasi į tai, kas parašyta ir poezija pripažinta, tokiu būdu perimant kad ir menkutę, tačiau neabejotiną imituojamo poetinio pasaulėvaizdžio ir imituojamo poeto simbolinio kapitalo dalelę.

Kaziliūnaitės rinkinys *Mėnulis yra tabletė*, tęsiantis, bet kartu ir transformuojantis ankstesnių poetės rinkinių pasaulėvaizdį, šiame kontekste išsiskiria visų pirma fantazija, dėmesiu poetinei formai ir specifinio pobūdžio komunikatyvumu. Kitas svarbus aspektas – nėra tiesioginių, imitacija grindžiamų sąsajų su lietuvių poetų ir poečių kūryba. Kaziliūnaitės poetinis pasaulėvaizdžio pagrindas – abejonė tuo, kas akivaizdu, t. y. paviršiumi, ir nuojauta, kad daiktai ir žmonės yra sudėtingi, sudėtiniai, heterogeniški – jų viduje tūno kažkas kitas. Rašymo tikslas – pažūrėti ir parodyti, kas yra po oda, po kasdienybę, po žmonių ir daiktų paviršiumi, t. y. pasinerti į savo ir pasaulio gelmes. Gelmėse, kaip ir dera, gyvena įvairūs keisti padarai – *kiti*:

tau po oda kregždės
suka lizdus
deda į juos valandas
peri

ar žinai
[...]

ši valanda
nežinos kas ją sutvėrė
arba žinos neteisingai

ši valanda
užkapos visas kitas
likusias
ir
taikliai baksnodama
smailu snapuku
ragins šokti
nuo uolos
į save

tą valandą
mes susitiksimė
(eil. „Oda“, p. 87)

Vis dėlto gera intencija – nes nors pažinti visuomet yra gera intencija – ne visuomet įgyvendinama. Neretai tas *kitas* pasirodo kaip konvencionalus, todėl išpūdzio netekęs siaubas, bjaurumo estetikos klišės: žarnų turinys, pilnas „kruvinų žmonių rankų / kojų pilvų“ kibiras („apie pokalbius (arba laiškas Don Kichotui)“, p. 28), pjaustoma oda ir pan. Ši siaubo stereotipija veikia kaip trukdžiai, priminimas, kad net ir fantazija nėra laisva nuo literatūros, tiksliau, nuo to, ką vadiname kultūros atmintimi.

Kitas Kaziliūnaitės poezijos skiriamasis bruožas – savimi pasitikintis, teigiantis, tvirtinantis, o ne dvejojantis ir abejojantis kalbėjimas. Didžioji frazių dalis yra konstatuojantys teiginiai, beveik nevarojamos šiaudienėje poezijoje taip mėgstamos dalelytės *lyg, tarsi, nei*, metaforas paverčiančios tarsi menkesnės nuovokos skaitytojui skiriamais palyginimais. Taigi jei stereotipinis jaunas poetas ar poetė nenuovokiajam ar nenuovokiajai aiškina, kad „pasaulis – tai sapnas“, Kaziliūnaitė tiesiog konstatuoja – „tai sapnas“. Skaitytojo garbės ir pastangų reikalas, kaip ir kiek jis ši teiginį supras.

Pasirinkta retorika lemia, kad eilės skamba drąsiai, kiek iššaukiančiai, o dėl groteskiškų vaizdelių – ir drastiškai. Taigi – jaunatviškai. Jaunatviškumui mūsų kultūroje neretai priskiriamos neigiamos reikšmės. Pavyzdžiui, brandos stoka. Todėl dauguma jaunų poetų jau pirmosiose knygose prakalba su seniokišku rimumu, resignacija arba pagyvenusios vyro ar moters ironija. Todėl Kaziliūnaitės jaunatviškas teigimas, kategoriškumas yra bendrame kontekste poetę išskiriantis bruožas.

Ankstesniuose rinkiniuose kūryboje menkai artikuliuota bendravimo, pokalbio ar tiesiog buvimo, veikimo su kitu ar kitais, kalbėjimo kitam ar kitiems nuostata rinkinyje įgyja ypatingos svarbos. Šiandienėje poezijoje retai besutinkamas, nepopuliarus „mes“ Kaziliūnaitės eilėms suteikia manifestiškumo išpūdį, kurį sustiprina minėtas tezinis, savimi pasitikintis tonas: „mes visi augintiniai“ (p. 73), „mes kaip bebrai / medžių šakomis užtvenkėm sapną / ir sutvėrėm šį rytą“ (p. 76). Tačiau, kitaip negu įprasta moterų/merginių kūryboje, Kaziliūnaitės „aš“ nėra subordinuojamas tam, į kurį kreipiasi, kuriam kalba. Kitaip tariant, „aš“ nėra pasyviai geidžiantis, besilgintis subjektas ar subjektė. Net ir vadinamieji meilės eilėraščiai pasižymi tam tikru griežtumu ir valdingumu – kalbantysis

¹ Viktorija Daujotytė, *Lašas poezijos: Esė*, Vilnius: Tyto alba, 2013, p. 39–41.

čia visažinis, kiaurai matantis tiek pasaulį, tiek savo adresatą:

eik ramiai miegoti
mano berniuk –
vasara praėjo
jos žudikas už groto
ir savo žingsnių
durklu
neužklups tavo
sapno iš nugaros
[...]
niekas nesužeis
sapno, kuriame
susitiksim (p. 59);

užvaldantis ir sunaudojantis savo reikmėms:

godžiai sulesiu tavo kūną
ir besnapiams laiko paukščiams
liks tik atšakos

liks tik griaučiai
šios nakties griaučiai
įstrigę eilėraštyje (p. 27)

Kita vertus, užvaldymas grindžiamas kito, tiek paties pasaulio pažinimu, paslapčių pamatymu, o ne isterišku norėjimu, kaip, pavyzdžiui, Ilzės Butkutės poezijoje.

Nepaisant dėmesio socialinėms temoms, Kaziliūnaitės „aš“ yra nei kokią nors apibrėžtą (vyrišką, moterišką, kairuolišką, vertybininkiską ar pan.) tapatybę, literatūrinę biografiją turintis subjektas, nei pranašas ar mediumas, retransliuojantis aukštesnės instancijos perduodamas žinias. Artimiausias šis kalbantysis būtų demiurgui platoniską prasmę – kuriančiam, griaušančiam ir vėl perkuriančiam pasaulius iš chaoso. Pavyzdžiui, sukuriančiam naują eilėrašį iš Salomėjos Nėries eilėse pavartotų žodžių (eil. „RUDENS TESTAMENTO DĖMĖ arba fabrikas vardu DZIN“, p. 100–101). Šis kūrėjas bent jau lietuvių literatūros tėvams ir motinoms įsipareigojęs nėra: net ir klasikės Nėries kūryba suvokiama kaip amorfiška leksinių vienetų masė, iš kurios galima lipdyti naujus daiktus, o ne autorinis poetinis pasaulėvaizdis, su kuriuo būtų siekiama užmegzti tęstinumu ar atmetimu grindžiamą ryšį. Demiurgo pozicija nepasiteisina, įgyja dirbtinumo, „perspaudimo“ atspalvį, taigi nepasiteisina tada, kai poetinis pasakojimas priartėja prie to, ką galima būtų vadinti kasdienybe (pvz., eil. „visi keliai jau vedę“, p. 22;

„alkis“, p. 84), kai žodyne atsiranda elementų, nurodančių į konkretybes (pvz., „tualetinio popieriaus laikiklis KATRIN“, p. 111).

Apskritai Kaziliūnaitės eilėraščiuose veikia du režimai arba strategijos – tuo pat metu siekiama stebinti, šokiruoti, parodyti „išvirkščiąją pusę“ ir komunikuoti. Tekstai organizuojami pasitelkiant paradokso poetiką – netikėtus prasminius posūkius, kai sukeltas prasmės lūkestis ne atmetamas, bet sukomplikuojamas, o judėjimas eilėraščiu dėl pakartojimų, mėgstamos žiedinės kompozicijos vyksta sukantis ratu. Kadangi netikėti posūkių, vienas kitą neigiantys teiginiai niekada iki galo nesuvedami į vieną tašką, neišrišami „smūgine pabaiga“, eilėraštis lieka daugiaperspektyvis, atviras naujiems perskaitymams, naujoms interpretacijoms. Pavyzdžiui, eilėraštyje „Diena be gyvybės ženklų“ (p. 60) intriga užmezgama sukeliant „išvirkščios“ detektyvinės istorijos lūkestį: eilėraštis pradedamas susijaudinusio žudiko ekspozicija. Antroje strofoje parodoma ir auka, kuri pasirodo esanti eilinės dienos paradoksali (nes diena mirusi) personifikacija. Paskutinėse strofose scena dar kartą dekonstruojama: tikrasis jaudulio, o ne siaubo kėlėjas pasirodo esąs pavadinimas vardu, taigi įvedamas romantinis registras, o žiedinė kompozicija (eilėraštis pradedamas ir baigiamas ta pačia fraze) kviečia grįžti prie pirmosios strofos ir pradėti iš pradžių:

virpa keliai
aplink mėtos išdaužto lango šukės
vėjas blaško perregimas užuolaidas
kažkur toli girdėti traukinys
ar šuo
tavo tiesi nugara stipriai remiasi į kėdės atkalnę
snaigės vos palietę veidą
keičia trajektoriją ir nė neatsisukusios
skrieja šalin

ant grindų guli kūnas
diena be gyvybės ženklų
ji šalta
ir išbalusi

tai kartojasi

kiekvieną kartą
kai išgirsti kito lūpas tariant
tavo vardą

virpa keliai (p. 60)

Daugiareikšmiškumas būdingas ir tiems eilėraščiams, kuriuos kritika linkusi priskirti prie vadinamųjų

idėjinių. Pavyzdžiui, eilėraštis „nematomos metamorfozės“ gali būti interpretuojamas kaip teigiantis lyčių lygybės ar niveliacijos idėją:

ar mylėtum mane
jei staiga pasikeistų
mano lytis kvapas
odos spalva
ar metų laikas

ar mylėtum
jei būčiau gėlė ir akmuo
arba gėlė užaugusi
tarp mažų akmenų (p. 19)

Tačiau eilėraštis gali būti skaitomas ir kaip sampratos, jos poetas gali įsikūnyti, perteikti bet kokio objekto esmę², ironiška kritika. Šią interpretaciją palaiko ir tai, kad galimybė patirti metamorfozę, būti kažkuo kitu eilėraštyje – ne svajonė ar siekiamybė, už kurią reikia kovoti, o elementarus faktas:

ir
apskritai
ar myli mane

tomis trumpomis akimirkomis
kai iš tiesų
jais būnu (p. 19)

Kaziliūnaitės poezijos pastanga šokiruoti, stebinti nėra savitikslė: paradoksas pajungtas tam, ką vadinčiau idėja, kad pasaulis yra ne stabili duotis, o nuolatinis vyksmas, transformacija. Todėl eilėraščio vyksmas, apimantis nepalaujamą griovimą ir kūrybą, neigimą ir grįžimą atgal, yra vienintelė galimybė šiame pasaulyje būti harmoningai ir sąmoningai. Toks eilėraštis reikalauja aktyvaus skaitytojo, kuris būtų pasirengęs judėti ir keistis, abejoti ir atrasti kartu su juo. Todėl skaitymas

čia tegali būti bendravimas, kurio metu naujų prasmų įgyja ir tekstas, ir skaitytojas, o ne dešifravimas, pagrindinės minties, idėjos iškodavimas. Taigi skaitytojas tuo pat metu ir išaukštinamas, nes tekstas su juo bendrauja kaip su lygiaverčiu partneriu, o ne su tuščiu indu, į kurią galima pilti tai, kas liejasi iš poeto, ir nužeminamas ta prasme, kad privalo suvokti, jog poetinė prasmė yra procesas, kuris neturi galutinio rezultato ir nėra jam (skaitytojui) skirtas.

Mąstant apie lietuvių literatūros lauką kyla klausimas, kur lokalizuoti, kaip pristatyti, įvardyti Kaziliūnaitės poetinį pasaulėvaizdį. Kritika beveik vienareikšmiškai eilėraščius vadina avangardistiniais³. Vis dėlto galimybė rekonstruoti, iš ko šis avangardizmas „padarytas“ – šiuolaikinių filosofijos teorijų, amerikiečių bytnikų ir prancūzų modernistų poezijos⁴, taip pat neabejotinai paveiktas Carlo Gustavo Jungo archetipų teorijos, mitologijos studijų, amerikiečių poeto modernisto Ezros Poundo, – neleidžia teigti, kad minami anksčiau nevaikščioti keliai. Tokiam pasaulėvaizdžiui nusakyti tinkamesnis postavangardizmo ar tiesiog postmodernizmo terminas, numatantis kritišką, bet kartu ir besizavintį santykį su modernizmu ir kultūros atmintimi apskritai. Kitas Kaziliūnaitės eilėraščiams visiškai netinkantis epitetas – anotacijos teiginys, neva tai „atviras ir neornamentuotas žvilgsnis į tikrovę“. Tiek eilėraščių ar poetės žvilgsnis, tiek kalba yra neabejotinai ornamentuota, į tikrovę žvelgiama įtariai – laužant, sukeistinant, performuojant ir deformuojant. Šia prasme forma, formavimas yra ne išmoktas būdas gražiai, poetiškai kalbėti, o veiksena, teikianti galimybę kurti pasaulį. Todėl idėjiškai artimiausias lietuvių poetas būtų Henrikas Radauskas, pasižymėjęs dėmesiu formai, leidžiančiai su ypatingu žiaurumu žudyti kasdienybę tam, kad prasidėtų kūryba. Ir nors ne visi rinkinio eilėraščiai nusipelnę garbingo kūrinio vardo, apsisprendimas griauti ir kurti, o ne imituoti ir puoselėti, vertas dėmesio. ■

² Tarkime, Salomėjos Nėries poezijoje gausu tekstų, kai lyrinis subjektas ar subjektė jaučia už objektą, kuris pats jausminės kompetencijos neturi – pavyzdžiui, už lauko ramunėlę, už beširdį akmenėlį.

³ Kasparas Pocius, „Užminuota Aušros Kaziliūnaitės poezija“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2014-11-05; Elžbieta Banytė, „Kai prarysi mėnulį“, in: *Metai*, 2015, Nr. 1, p. 143–146.

⁴ Kasparas Pocius, *op. cit.*